

VÁLSÁGIRODALOM ÉS HAGYOMÁNY

A munkásmozgalmat születésétől kezdve kíséri hite az *emberré* nevelés nagy lehetőségében. Eszközei bőségesek, vagy miután harcban megvalósuló lehetőségekről van szó, hadd mondjuk így: fegyvertára gazdag. Leltárában ott található a hagyományok tudománya, a történelem is. Ma, amikor az új, szocialista tudatú fiatalság formálásának kérdését pártunk mindnyájunk elsőrendű feladatává avatta, igen nagy a súlya, jelentősége a múltismeretnek is. Meg kell vizsgálnunk, miként használható jól, s ehhez talán úgy is közelebb kerülhetünk, ha megtekintjük, hogyan éltek vele botorul vagy gonosz módra. Természetesen nem lehet időben és térben sokat felölelni, és nem térhetünk ki a legszembetűnőbb formára, a sovén uszítás eszközeiként használt históriára. Nem mintha mérgező italként nem kínálnák még ma is, csupán azért nem, mert most másról kívánunk szólni. A következőkben elmondanánk, a múltbeli válságirodalomra emlékezés rendjén, csapongva sorjázó gondolatainkat. Előrebocsátva (a célkitűzés nyílt megvallása után) azt is, hogy a válságirodalom csupán ürügy ahhoz, hogy demonstrálhassuk: a történelem megismételhetetlen, a múlthoz visszatérni nem lehet, valamint azt, hogy a múltidéző hogyan lehet a haladásellenesség szállásmestere is.

Ismételjük, mindezt azért, hogy a marxi—lenini nevelőmunkában még nagyobb hittel fogadják az emberi társadalom fejlődésének valóságos tudományát.

Az olvasó Európát századunkban sok olyan ideológiai irányzat kísértgette, amely valaminő harmadik utat ajánlgatott. Forrásvidékük feltérképezése nem nehéz: ezek az eszmék a válságirodalom tájairól eredtek. E „minden világok legjobbjának“ uralkodó társadalmi formációját már nem csupán a szocializmus érv-rendszere és megvalósuló nagy kísérlete minősítette és tette válságossá; egyre több „antikapitalista“ műben vallották polgárok is: kiutat kell keresni.

Ennek a — főleg a két világháború közé eső — irodalomnak egy része érzékelő, ténymegállapító, valóságfeltáró. Közli a tragikus életérzést, beszél a kultúra hanyatlásáról, a művelődés avuló, kiürülő formáiról, az életformák betegségtüneteiről és így tovább. Nem vitatható, hogy a polgári társadalmi szerkezet súlyos belső zavarai készítették a gondolkodókat arra, hogy a „megszámláltattál“ ősi fenyegetését, a próféták bűnöst ostromozó jajszavait hallassák. Egyre többen voltak, akik arról a tőkés struktúráról, amelyet apologétái még nem is olyan régen örökéletűnek, a fejlődés csúcsának minősítettek, elmondották, hogy halandó, súlyos betegségek gyötrik.

Voltak, akik — Oswald Spengler nevét kissé megkésve említjük — egy kultúrformát láttak annyi elődjéhez hasonlóan hullámhegyről hullámvölgybe zuhanni, vagy örök körforgásban — megújuló és pusztuló változatokban — ismételni ugyanazt a reménytelen emberi tragédiát; spengleri megfogalmazásban: fausti nagyra-

törést. Johann Huizinga „a holnap árnyékában“ szemlélődve döbbsent rá, milyen gyorsan tűnt el a világ nyelvhasználatából ez a szó: „haladás“, és valóban rémit az összegezés: a mítosz kiszorítja helyéből a logoszt. Siratja — miként azt Lukács György elnevezte — az ész trónfosztását. Ortega y Gasset a tömegek lázadását, az állam elhatalmasodását, az élet elállamosodását, a szűk nemzeti és államhatárok fojtogatását s annyi mást lát riasztónak. Wilhelm Röpke úgy véli, hogy a nagyipari életmód és munkarendszer megfosztja az embereket életerejüktől. „Ezen pedig sem a nagyobb bérek, sem a még nagyobb mozik nem segítenek... A munka militarizálódott. Névtelenül, a gépóriás láthatatlan ostora alatt, szakadatlan fegyelemben, a beláthatatlan egész eltörpülő részeiként végzik az emberek munkájukat, amely így elveszti értelmét és méltóságát.“ A *harmadik út* című könyvének vannak ilyen fejezetcímei: „A kapitalizmus tündöklése és hanyatlása“; „Vége a kapitalizmusnak?“ Ferdinand Fried könyvének címe is ez: *Das Ende des Kapitalismus*.

Igaz, ez az írás korábban, a gazdasági válság kezdő éveiben hirdette a véget; s igaz az is, hogy míg Röpke egy újjáteremtett, szabadversenyos korszakához viszszafejtett kapitalizmusról, a svájcihoz hasonló demokráciáról álmódott, a véget beharangozó Fried írás a Tat-kör berkeiből indult ki, ott pedig nem a harmadik utat, hanem a totális diktatúra útját készítették elő, éppen azt, amelytől Röpke és annyi társa is visszariadt.

Nem akarunk osztályozgatni s az említett gondolati rendszerek elemeit minősíteni, még kevésbé merészelünk ítélkezni. Csak emlékezni és emlékeztetni kívánunk arra, hogy hányféle figyelmeztetést hallhatott a század első felének olvasó fiatalja arról, hogy beteg társadalomban él, a válságból kiutat kell találnia. És arra is, hogy hányféle finoman kötött hálót feszítettek a serdülő értelemnek, hogy foglyul ejtsék. Talán nem is minden esetben volt rossz a szándék, s nem egy gondolkodó tisztább embernek bizonyult idők múltán, mintsem hogy ma csalátket vető lélekhorgásként idézzük meg. Hatásukat tagadni szintén hiba volna. Sőt, azt is el kell ismernünk hogy sokakban tudatosították — és először éppen ők — a válságot. Azt, hogy nem egyéni élmény a rossz közérzet, hanem sokak közösségi megrázkódtatása, és érdemes okát kutatni. Ugyanakkor azonban, amikor a valóság felé — s így nemegyszer éppen a marxizmus—leninizmus felé — tereltek, növelték a valóságérzékelés nehézségét és gyakran irányítvesztő vezetőnek bizonyultak. Annál is inkább, mert sokan közülük nemcsak a jobboldalt ostromozták, hanem a szocializmust is bírálták.

Az egyértelmű ítélkezést megnehezíti már az is, hogy a válságosnak látott világ íróként eléggé változóan tárja fel sebeit, és ezért a gyógyírt igen sokoldalúan írják elő. Egyesek az individualizált gazdaságot kárhoztatják, és szívesen látnának szövetkezés útján lassan alakuló szocializmust. Őseik között Proudhon vagy Sismondi és más, tőkést nagyban tagadó, kicsinyben dédelgető gondolkodó egyaránt fellelhető. Nemegyszer, haló poraiból elevenítve, a céhes kismestert küldték harcba a tőkés nagyipari termelés nyomorító erői ellen; természetesen idillivé szépítve világát és őt magát is. Az önálló kispaszti lét bukolikus szépségeit sem volt nehéz illúziók forrásává tenni, hiszen a természettől elszakított, városokba, géptermekbe és irodákba zárt embert még könnyebben lehetett gionói képekkel nosztalgikussá tenni. A polgári liberalizmus csődje, jelszavainak devalválódása, a politikai megvesztegethetőség és züllés példáinak feltárása növelhette a vágyódást Carlyle nagy emberei, a heroszok, a tiszta, a közösségnek áldozott életű

hősök iránt, akik rendet teremtenek a demokrácia elszabadította „csőcselék“ londoni vásárában.

A gyorsuló ritmusban, a városiasodásban az ember társadalmi létezése új formákat, főként anyagi és hatalmi érdekeket szolgáló szárazabb, hidegebb szervezeteket formált. A hűbéri kötelékek unt nyűgétől megszabadult végre az ember, de kapcsolatai is lazultak, hagyományos együttélési csoportjai a felbomlás útjára léptek — és ő a nagy tömegben elárvult, elmagányosodott. Véle kívántatták vissza az ősi, melegebb, zárt emberi közösségek világának életét levegőjét, a társas kapcsolatok rendiségben csiszolódott szép együttélési szabályait.

Szaporodott azok száma is, akik Észisten uralmának, a racionalizmus hosszas diktatúrájának csődjét tárták fel, sőt (a felvilágosodás óta) az önnön szép-, józan-csétől, logikájától részegült ember tévelygéseinek, hibázásainak tulajdonították a kor minden baját. Javallták a mindent tudó és merő életbenyúlás, beavatkozás helyébe a spontaneitásba vetett hitet, ajánlották az irracionálist, a misztikát, mindent, ami valaminő természetfölöttihez térítené, véle békítené meg az embert.

Az anyagi művelődés fejlődése, a technika hihetetlenül gyors új és új csodákat termelő lendülete sokakban a luddisták gépromboló dühét élesztette. Az embert megkínzó, elgépiesítő eszközök, tárgyak és ezek bonyolult rendszere számukra nemcsak irtóztatóvá vált, hanem gyanússá is, hogy szökni készül, és kimódolóját, a *homo fabert*, létében is fenyegeti.

A polgár még Zenith városában is csak „babbitti“ formában lehetett büszke. Különben Európában a hűbérurakat elsöprő, az új világokat felfedező, a merészen vállalkozó, magát a reneszánszban ősi szép mintákhoz mérő győzedelmes osztály ekkor már vagy elnyomó, harácsoló burzsujjá változott, vagy korlátolt, előítéletei rabságában nevetségessé váló kispolgárrá, tömegemberré alacsonyult. Lenézett kasztja bőven termelte az irodalmi antihóstit, és ellene, miatta, az ő megrettentésére vagy világa tagadására — képzőművészeti iskolák teremttek.

Hajdan volt forradalmi, márciusi napokat fiataloknak felidézve Tamási Áront hallottuk — van három évtizede is — a szabadság, az egyenlőség, a testvériség szép fogalmi rendjének érvényvesztéséről, hitelvesztéséről keserű-keményen szólni. „Ezért látja úgy a lélek — mondotta —, hogy a jövő társadalma a szocializmus elvére épül, s hogy olyan értékrendet teremt, amelyben a lélek, a szellem és a tehetség megillető helyére jut.“ Az itten, a mi tájaink akkor még egy évszázadot sem töltött rendet születésnapján elagottonak minősítette ő is, és azt hirdette: „Tehát újra kell teremteni az életet.“

Nincs sok döbbenetesebb eleme legújabbkori történetünknek, mint az új életre vágyakozóknak, a hitre éhezetteknek becsalogatása emberellenes politikai „boldogságrendszerekbe“. Századunk jövőjét kémlelve Lenin a tőkés társadalom számára két utat látott járhatónak: az első a liberalizmus, a reformok, az engedmények útja, a második a nyílt diktatúra, a terror, a fegyveres elnyomás útja. Különösen ezen az utóbbi csapáson indulók voltak nagy válság-idézők, ők számoltak ügyes-okosan a közhangulatban, a közérzetben rejlő elégtelenséggel, és ha kellett, anti-kapitalista hittételeket is vallottak.

A német fasizmus „ideológiájának“ alapozgatásában, kidolgozásában számottevő szerepet játszott Gottfried Feder. Könyvét maga Hitler nevezte a náciizmus katekizmusának. Nos, sokan „szélsőséges antikapitalista“-ként idézik őt, s ha ez semmivel sem igazolható is, egy ilyenszerű hangulat („Stimmung“) bizony átította nézeteit. Feder kárhoztatta a banktőkét, kidolgozta a kamatrabszolgaság téziséit,

hirdette az adók nélküli állam eljövételét, amelyben a köz java, a köz haszna fölötté áll az egyén hasznának („Gemeinnutz geht vor Eigennutz“). Az 1920-as náci pártprogramban következképpen még ilyen követelmények szerepeltek: a szocialitás elve igényli, hogy minden állampolgár köteles munkáját és tevékenységét alávetni a közjónak; a nem munkából szerzett jövedelem eltörölendő; a kamatrab-szolgaság megszüntetendő; a profitból részesülnie kell a munkásnak is; a trösztöket államosítani kell.

A szociális demagógia — tudjuk — lassanként kilúgozódott a programból és propagandából. A vezérkedésért folyó harcban Strasserék, majd Röhmék veszi-tenek azokkal szemben, akik a valóság másik elemére is építeni kívánnak — érzé-kezik, hogy a nagytőke és a hadsereg urai nélkül gyors sikerre nem számíthat-nak —, s a kábulatot, a mítoszt növelik az őrjöngés szintjére. Élen azzal a Hitler-rel, akinek Hans Bernd Gisevius szerint rendkívüli volt a tudatos és intuitív érzéke az egyénekben és a tömegekben rejlő negatívum iránt.

Az antiindividualizmus és a kapitalizmus-ellenesség azonban továbbra is sze-repelt a sámánok ráolvasó ígéiben. S gyógyírként ígérték: közösségi sorsba forraszt-ják, együttes akarásba, másokért élésbe, közjó szolgálatába vonják a német embe-reket, azokat, akik elmagányosodtak, az individualizmusba, atomizálódottságukba belefáradtak, akiket a szegénység megalázott, a gazdasági válság meggyötört, s a világháború csapásai és a weimari köztársaság politikai viharai elkábitottak.

Közösségi típusú tőkés társadalom mint az individualista ellentéte: ez szere-pelt alternatívaként, holott a magántulajdonra alapozott termelési-társadalmi viszo-nyok közt ez eleve lehetetlen. A betegségtől meggyötört tőkés világot gyógyítani és a marxizmustól — vagyis a gyökeres forradalmi fordulattól — megoltalmazni akarók így formálták ki a korporációk, a hivatásrendek tanát is. Ez rendkívül sokcélú társadalmi alakulatként véget vetett volna szerintük az osztályharcnak, rendet teremtett volna a tőkés gazdaság válságokat teremtő anarchiájában, vissza-adta volna az élet elvesztett színeit, szervességét, a munkát hivatássá avatta volna.

Ma már lassanként belepi a feledés ezt a sokat népszerűsített intézményt, holott Európa délnyugati tájain (Franco, Salazar révén) még éldegél.

A katolikus hivatásközösségek bölcsője Mainzban ringott. De la Tour du Pin, De Mun aacheni közvetítéssel vették át e nézeteket s ültették át francia földbe, és nem véletlen, hogy az előbbi a párizsi kommün után dolgozta ki osztrák mun-katársaival, a „természetes közösségekre, rendekre“ felépített hivatásrendi állam tervét. Pápai enciklikák több ízben is vallották hasznát, és javallták bevezetését. Gyakorlatilag talán először az első világháború után, az ún. quarnerói olasz kormányzóságban, Isztria-félsziget peremén építették be a d'annunzianista alkot-mányba. Gondolkodási rendszer elemévé Othmar Spann avatta, aki az univerza-lizmus gazdaság- és társadalomfilozófiáját alkotta meg. Tétéleink bizonyítása ked-véért időzzünk el kissé az ő nézeteinél is. Spann nem az egyénből, hanem a társa-dalomból mint egészből indul ki. Halálra ítéli tehát a klasszikus polgári gazdaság-tan nagy leleményét, a *homo oeconomicus*t. Tagadja az absztrakt egyént, az auto-nóm gazdálkodóknak a piacon való találkozását, ahol önérdüküket követve való-sítják meg a legjobb rendet, a „l'ordre naturel“-t, a „göttliche Ordnung“-ot.

Az univerzalizmus ismét szerves kötöttségeket kíván. Célként lebeg előtte a kapitalizmus megbontotta rendiség helyreállítása, új formájú, de régi tartalmú korporatív gazdaság megalkotása. Mert szerinte az emberi társadalom számára

a kötöttség a természetes állapot. A kapitalizmus-szerű fellazulás, a szabadság mindig csak rövid és káros közjáték. Spann rendszerében individualizmus, liberalizmus, manchesterizmus és demokrácia kerül axiológiai mérték alá, és elmarasztaltatik. Foglalkozási rendek, hivatásrendek lépnek az osztályok helyére, a szabadversenyt a szervezettség váltja fel, ami a gazdasági életet állandóan fenyegető válságveszélyt is kiküszöböli.

Érdekes, ahogyan az egyik univerzalista, Heinrich Walter először válságelméletet ír, azután a rendi gazdaságot, majd ezt követően az olasz fasizmust ismer-teti, a *stato corporativó*ban a rendi állam megvalósulásának kezdeteit ünnepelve. Válság — rendiség — fasizmus: ez az egymásutániség és kapcsolatrend igen-igen jellemző. Az univerzalizmusról sokan írnak úgy, mint a fasizmus és náciizmus egyik elméleti forrásáról. Igaz, 1920-ban Othmar Spann Bécsben már felvonultatta és harcba küldte a marxizmus ellen a nemzeti eszmét, a rendi gondolatot, az „igazi állam”-ról pedig könyvet írt. Mégis, a későbbi években mind az olasz, mind a német szélsőjobboldal vitába szállt a spanni tanokkal. Számukra túlságosan kato-likus, a központosítással szemben az önrendelkezést hirdető, és így lemondanak róla. (Spann elképzelésében: a rendek a maguk életszférájára szóló érvénnyel elnye-lik a gazdálkodó-, az igazgató- és az adó-államot. A központi társadalmi hatalom az államé. Az államnak azonban a rendek és ezek vezetői az ő érdek- és létkörü-ket illetően szaktanácsokat adhatnak. Az állam azért megmarad önmagában való társadalmi képletnek, a rendek rendjének, és ethoszától függ, hogy arisztokrá-ciája vagy oligarchiája-e a rendi társadalomnak.)

Erich Zöllner új osztrák történetében hatásosnak és látványosnak nevezi a spanni tanítást; mások úgy vélik, hogy a *Der wahre Staat* tantételei szerepet ját-szottak Dollfuss rendi államának kiépítésében. Az 1934 májusában életbe léptetett osztrák alkotmány nyolc foglalkozási csoportja, hivatásrendje szindikalista, pápai, olasz fasiszta és salazari elvek és minták mellett kétségtelenül a spanni tanítások-nak is köszönheti létét. Spann nem vállalta a közösséget velük — pedig ez a hitleri vitorlákból a szelet kifogni akaró, a német nemzetiszocializmussal „konkurráló”, sajátosan osztrák totalitarizmus nagyon univerzalista jellegű volt; ahogy propa-gandája nyomán ironikusan jellemezhető: ebben az államban „a rendek bölcs vénei nyájas és jóakaró egyetértéssel intézik a haza sorsát, az iparosok időnként szép, hagyományos ünneplőjükben vonulnak fel céhzászlaik alatt, a földművesek róják a barázdát és dicsérik az Urat, a munkások pedig lojálisan engedelmesked-nek. Mindnyájuk felett ott lebeg a kancellár, aki fölé viszont a pápa emeli áldásra a kezét.”

A rajzó gondolatok nyomon követéséről, a kínálkozó eszmetörténeti elemzések lehetőségéről lemondva csak azt szeretnők hangsúlyozni, hogy az univerzalizmus társadalomfilozófiája vagy a sajátosan osztrák rendi állam megalkotásának kísér-lete egyaránt tanúsítja: kellett az embernek a melegebb, a szervezettebb, a közössé-gibb élet, kellett a munka öröme, megbecsülése, kellett a rend, a biztonságérzet és annyi más, s mindezt a múltból, a hagyományokból újjáépített formában nyúj-tották át nekik, a ráéhezetteknek. Hazug, haladásellenes tanok voltak, mégis sokan kapva kaptak rajtuk, mert volt a kiábrándult, a keserű, a várakozó lelkekben finom érzékenységű antenna a felfogásukra.

Az első világháború után írta Prohászka Ottokár: „Rettenetes az európai kul-túra helyzete; a vérét már lecsapolták, most pedig a lelket veszik. Az az érzésünk, mintha valami végzetes földrengés reszketné meg a nyugati világot. Recseg és ropog benne minden, felfordul és beszakad, s az egész kultúra a szellemi s gazda-sági tönk szélesen forgó örvényében sodródik.” Nos, ha egy hajdani német lelkész

azt mondhatta, hogy a gép lényegében van valami protestáns, had kockáztassuk meg mi, az idézettek nyomán azt az állítást, hogy a felvilágosodás és az azt követő liberalizmus válságának bíráló kórusában van egy bizonyos katolikus „lám megmondtam“ szólam is. Az értékek hagyományos rendjével — tehát a középkori, valójában az egyházközpontú világgal — szembeeszlülő ember elmarasztalása klerikális önvédelem is; az értékek átrendeződésének újabb lehetőségét látván, ez a kárhoztatás csap át a középkort hívogató, magasztaló reakciós lelkendezésbe.

A középkort beborogó árnyakat a szüetló kapitalizmus valóban túl feketére festette. Így több hitelre lehetett a sötétségbe bevilágító mind több fény, a való-ságot igazabbul tükröző, a történeti képet áthangoló melegebb színek felragyogta-tása. Csoda-e, ha hívekre tudott találni az a vallási vagy más bázisú újromanti-cizmus, amely a hagyományos értékek világát követeli vissza, és Bergyajev szavai-val magát az új rendiséget, az új középkort?

Történeti anyagon modellt, mintát keresni a ma társadalmának nem lehet. A történelem ilyen értelemben is irreverzibilis. A ma kérdéseire a válasz a ma erőiben, készenlétségében, felelni tudásában van. Századunk első felének eszmei viharzásában a történeti múltból, a hagyományokból is megkíséreltek kivonni gyógyító hatóanyagokat. Sokszor hatástalanul, nemegyszer zavart, kárt okozva, tudatot mérgezve.

Ezt előre kellett bocsátanunk, mind e veszélyeket fel kellett idéznünk azért, hogy arról is szót ejthessünk: a valósággal, a mi korunkban is felhalmozódó vál-ságérzetekkel, tünetekkel számolnunk kell. Figyelnünk kell a társadalmi való-ságra, mert jelzései büntetlenül nem mellőzhetők. Nálunk Szabédi László így fogalmazott: „Nem igazságok termelésére és propagálására, hanem igazságok fel-fedésére és tudatosítására kell törekednie a szellem emberének.“ Ilyen társadalom-tudományi igazságnak, s mert nem csupán mai, így hát egyben történettudományi igazságnak, valóságnak tűnik az is, hogy minél inkább halad egy társadalmi struk-túra az iparilag legfejlettebbnek nevezett szint felé, annál inkább számolhat bizo-nyos kísérőjelenségekkel, tünetekkel, amelyek károsak, nem használnak sem az egyéneknek, sem az őt egybefogó társadalmi csoportoknak. Olyan válságjelenségekről van szó — úgy gondoljuk, most már félreértés veszélye nélkül használhatjuk ezt a fogalmat —, amelyeket a szociológia és a lélektan ma módszeresen vizsgál. Van tehát napjainknak is „válságirodalma“. Igaz, elsősorban Nyugat bajait elemzi. Legutóbb az elidegenedést és természetesen sok más olyan igen lényeges oldalát a társadalmi valóságnak, amely I. Sz. Kon, C. Wright Mills, D. Riesman vagy más-sok könyveiben feldolgozottan nagyon is igazságnak tűnik, és számtalan olyan lelki betegséget, amely nemcsak Erich Fromm, hanem Harry K. Wells elemzésében is tömegeket, jövődőt fenyegető. (Válságtünetek és hagyományok, társadalmi funk-ciózavarok és történetiségből hozott gyógyszerek — olyan kérdéskör ez, amely nem tárgyalható meg néhány szóban. Vissza kell térni rájuk.)

Ha a történelem nem is volt mindig egészséges nyersanyag- és készáruszállí-tója szociálpolitikusoknak, ha ferdítették, ha gyógyírként kínálva mérgeztek is véle, az ősi szép hagyományokat emberellenes mítoszokba építették bele, vajon most már gyanússá vált a hagyomány, kerülendővé a történelem? Németországban pél-dául rögtön a háború után volt egy olyan időszak, amelyben a történelem is fel-lősnek tűnt egy értékrend, egy eszménytár romlásáért és azért a súlyos tudati vál-ságért, amit ez okozott. Theodor Schieder írta: „Mélyreható történelemfáradtság

fogta el a legtöbb embert, és elszakadt a nemzeti politika és a történelem közötti kötelék, mióta a klasszikus történelem emelkedett fogalmai, nemzet, állam és haza kifosztva és kiegészve a háború egyetemleges romhalmazán heverték.“ Hermann Heimpel nem kevésbé borúlátó: „Mindannyiunknak voltak pillanatai, amikor gyűlölöttük a történelmet“ — hiszen 1945 csapásai alatt széthulltak magyarázatai! Ennek visszahatásaként — úgy tűnik számára — csak a múlt tanításai iránti bizalmatlanság és ezzel együtt fáradtság maradt meg. Még csak Wolfgang Mommsent idéznők, aki szerint: „A jelenben még sokkal inkább észlelhető a történelemnélküliségbe való visszavonulás, a történelem előtti fegyverletétel“ — s ez az egyetemes jelenség sehol sem olyan elterjedt, mint az NSZK-ban.

Egyes német történészeknek a háborút követően indokoltan erős kételyei teljes mértékben azóta sem szűntek meg. Az 1965. évi bécsi nemzetközi történészkongresszust megelőzőleg az osztrák sajtó is a történettudomány szükségességét kérdőjelezte meg. „Mit segíthetnek nekünk a múlt tanulmányozása során feltárható törvényszerűségek és modellek, amikor az életfeltételek ma oly tökéletesen megváltoztak?“ — tették fel a kérdést.

A választ sokan megfogalmazták és e kihívásra bizakodóan feleltek. A legfőbb és legmeggyőzőbb érv azonban nem is a szakmájukat szerető, munkájukat hivatás-ként felfogó és szolgálatot tenni vágyó historikusok meggyőző okfejtése, hanem az a nagyfokú és egyre növekvő érdeklődés, amely a történeti munkák iránt mutatkozik, a német nyelvterületen éppen úgy, mint világszerte mindenütt. Igény, szükséglet tartja tehát életben múlt és jelen párbeszédét. Az ember ismét és ismét keresi a múltnak, a megtett útnak jellemzőit, és éppen a mai kérdések mai megválaszolása közben nem nélkülözheti a történelmet mint az önismeret eszközét, a tudatosan élés és jövőformálás egyik oly szükséges elemét.

Mindezen és a még hosszan sorolható szakmai fogantatású érveken túl, hadd tegyük hozzá: soha ennyire, mint éppen ebben a legújabb kornak nevezett időszakban, nem kellett a valóságos, az igaz történeti hagyomány megismerése. A fiataloknak, de nekünk, a legújabb korrallal együtt öszülőknek is rendeznünk kell viszonyunkat a társadalommal, a természettel. El kell döntenünk, mi végre, milyen értékrend szolgálatába szegődve élünk, és ennek a vizsgálata sok mindent felvet. A válaszadáshoz, az egyéni célrendszer, a világnézet kialakulásához jó tudni a már megtett útról, a sikerekről, a kudarokról. Tanulni belőlük, sajnos — erre is a történelem tanít —, amúgy sem tanul sok-sok nemzedék. De gondolkozzék, és ne hagyja veszni talmi divatickekért azt, ami értékes, ami őt jellemzően gazdagítóan kincs. Értékekről, hagyományos értékekről szólnunk — nem félve immáron, hogy középkorhívogatonak minősülünk —, és igényeljük fokozottabb közvagyonná tételüket. A tiszta víz volt jó az embernek régen is, az jó ma is. Ha ma az ipari szennylé fertőz vizeket, helyébe nem középkori tiszta vizet, csak az ahhoz hasonlóan ma is tisztát javallhatjuk. A tiszta levegő jó az embernek, az volt hajdan, az ma is. S ha ma fojtó az ipari góccok szennyezett levegője, nem feudális légkört ajánlunk (a tímárok utcájabeli jó lélekkel nem is kínálhatnók), csak a tudatát annak, hogy ma a tisztát kell igényelnünk, hogy ez jó, az emberi egészség fenntartásához mindenkor kellő.

Emberre szabottat, embernek valót kutatva múltunkban nem valaminő metafizikusan örök emberire keressük a mindenkoron megfelelőt. Pierre Goubert a mából múltba nézve vette számba a francia parasztasszony valószínű termékenységének határát — mondván, akkor sem volt oly nagyon más. Később feltárt konkrét anyag bizonyította, igaza volt. Perjés Géza a harmincas évek háborúiban ide-oda mozgatott haderő katonájának kalóriaszükségletét számítgatva szintén abból indul

ki, nincs olyan nagy különbség a múlt és napjaink embere között. Ha igaz az, hogy nem változtunk meg gyökeresen, akkor vannak állandó, keveset változó szükségleteink is.

Ha a szorosabb emberi kapcsolat múltbeli formáiról (vagy mi magunk szívrünk szerint éppen a székely faluközösségről) szólunk, nem anakronizmust propagálunk, suba alatti célokért hevülten, hanem szólunk, mert tudjuk egyebek között azt is, hogy nagyobb veszélyben vannak azok az embercsoportok, amelyekben lazábbak az emberi kapcsolatok. A szolidaritás, az összefogás viszont erőt ad, egészségesebb fejlődésnek teremt jó alapot. A mai kapitalista nagyvárosok külső negyedeiben, az ún. dezorganizációs területeken eléggé nagy az elmebetegek és bűnözők száma. A jelenség kutatói okként azt jelölik meg, hogy itt a személyiség nem szövíődik bele olyan szervesen a közösségi, emberi viszonylatokba, mint másutt.

Egyén és társadalom viszonya a személyiség és történelem kapcsolatának tisztázása nélkül nem rendezhető. S vannak időszakok, amikor egyes társadalmak, társadalmi csoportok számára mindez létszükséglet is.

Sokan, akik a marxista társadalomfejlődésben a történetírásnak nem azt a szerepet szánják, hogy — mint nem is oly régen — bizonyos napipolitikai gyakorlatot igazoló példatárként szállítsa az illusztrációs anyagot, hanem azt, hogy önismertetre és önértéktudatra, vagyis önvizsgálatra lehetőséget szolgáltasson, azt is tudni vélik, hogy éppen a szocialista társadalom nyújthatja a humanizmus legújabb kori megvalósulásának jó kereteit. Új típusú, korszerű kollektívizmusról van szó, és ez olyan mai értékrend megvalósulását teszi lehetővé és igényli, amelytől nem idegen az emberi szolidaritás, a közösségért vállalt felelősségtudat, a mind több autonómiát nyújtó közéleti demokratizálódás, amelynek célja és értelme az alkotóképességét szabadon kibontó, a személyiségét kötetlenül sokoldalúan kifejlesztő ember. Nos, mindennek van hagyománya is minálunk, más keretek közt megvalósult formában, nagy kísérletekben, több kiváló értelmű elődünk álomlátásában. Mindez pedig időben is közelebb van hozzánk, mint az iparilag fejlettebb s ezt a fejlődést jóval korábban kezdő Nyugaton. Hagyományosabb itt még a világ, őrzi múltunk sok szokását, erkölcsi téziséit. Meg kell találni benne a pusztítani valót, az új útjában álló maradt, de az olyat is, ami mind szokásban, mind erkölcsben megkönyítheti a kapcsolódást egy közösségi és emberközpontú, új, egészséges értékrendű világhoz.

Miklós
János
grafikája